

I SKYGGEN AF SANKT LAURENTII KIRKE

Af Claus Rohden Olesen

I HORISONTEN

Roskildes kirketårne, der i middelalderen var fikspunkter for både den sø- og fodrejsende, fremtræder på mange kilometers afstand som en kraftig betoning af bygherrernes ønske om at nærme sig Gud. I takt med at man kommer tættere på, des mere afværende vokser de sig i der es himmelstræben. I middelalderen, hvor Guds skaberværk var allestedsnærværende, kommer den rejsendes bevægelse gennem landskabet der ved til at danne rammen om en meningsgivende handling, som bragte det enkelte menneske gennem den verdslige verden og hen mod den hellige sfære.

Stadig den dag i dag toner synet af Sankt Laurentii Kirketårn, der hæver sig op over de omkringliggende bygninger, frem i det fjerne allerede ved ankomsten til østenden af Algade. Dens kamtakkede gavl med sine sengotiske blændinger, der krones af tre etagedelte trappestik og leder tankerne i retning af Den Hellige Treenighed, forrykker således opfattelsen af at befinde sig i den religiøse periferi hen imod en oplevelse af øget nærvær med det guddommelige.¹

Fig. 1. Roskilde bymidte set fra luften. Foto Cille Krause, ROMU, 2009.

Fig. 2. Vor Frue i Kalundborg set fra Houget. Allegorier over Det Himmelske Jerusalem optræder i mange sammenhænge inden for middelalderens symbolmættede kunst, heriblandt i kirkelig inventar og i arkitekturen. Vor Frue Kirke er således foreslået rejst som en metafor for den guddommelige by. Foto Ole Agerbæk, 2015.

DET SAKRALE LANDSKAB

Tilstedeværelsen i Roskildes sakrale rum vækker muligvis den troende påmindelse om Johannes Åbenbarings Himmelske Jerusalem,² som inspirerede Augustin af Hippo (354-430) til sit monumentale værk *De Civitate Dei contra Paganos* fra 426.³ I værket, der er en grundpille i den vestlige kristendoms dommedagslære, udlagde Augustin Det Himmelske Jerusalem som en allegori over den katolske kirke og skabte grundlaget for kirkens gængse opfattelse af Det Himmelske Jerusalem som både en fysisk rekonstruktion, en spirituel genskabelse samt en guddommelig gendannelse af byen Jerusalem. Mulig inspiration fra Augustin til Sankt Laurentii Kirkes bygherre, som måske var biskop Arnold (1088-1124), Peder (1124-1134) eller en så central skikkelse i Danmarkshistorien som ærkebiskop Eskild, biskop i Roskilde i årene 1134-1137, er da også en interessant tanke.

Ideen om byer ordnet efter overordnede idealplaner som hellige landskaber udtænkt fra klerikalt hold har blandt andet den tyske byhistoriker Erich Herzog (1917-2000) argumenteret for i *Die ottonische Stadt* fra 1964. Han mener at kunne spore byreguleringer, hvor domkirker og klosteranlæg omkranses af sognekirker og kapeller, eller eksempler på, at korsformen er til stede i byplanerne.⁴ Imidlertid kan sådanne tiltag kun vanskeligt efterspores i nordiske byplaner fra middelalderen. Placeringen af kirkerne i Lund i Skåne peger ifølge den svenske arkæolog Anders Andrén i retning af en ordning, som tager udgangspunkt i *Mappa Mundi* (dvs. middelalderligt verdenskort).⁵ Ifølge historikeren Tore Nyberg har placeringen af sognekirkerne i Roskilde formentlig ikke samme forlæg som i Lund, idet ønsket om, at de i stedet skulle danne den pågældende krans omkring domkirken, kan have spillet ind i overvejelserne angående deres placering. Billedet er dog ikke entydigt i Roskilde, og Nybergs tolkning har da også været udsat for kritik.⁶

KIRKENS PLACERING

Helt grundlæggende er det væsentligt at understrege, at såvel placering, bygning og udsmykning af en kirke aldrig var et udtryk for tilfældighed, dertil var den alt for vigtig.⁷ Det er derfor påfaldende, hvorledes ens opmærksomhed på stor afstand fanges af Sankt Laurentii Kirkes beliggenhed. Det er derfor nærliggende at søge at indkredse, hvilke overvejelser der kan ligge bag denne placering.

Fig. 3. Ebsterkortet (reproduktion), 1200-tallet. Det enorme kort målte 3,57 m i bredden og var det største Mappa Mundi, som overlevede middelalderen. Det blev ødelagt under de allieredes bombing af Hannover i oktober 1943. Efter <http://weblab.uni-lueneburg.de/kulturinformatik/projekte/ebsterkart/content/start.html>.

Fig. 4. Sankt Laurentii Kirkes tårn i horisonten. Foto Jesper Langkilde, ROMU, 2015.

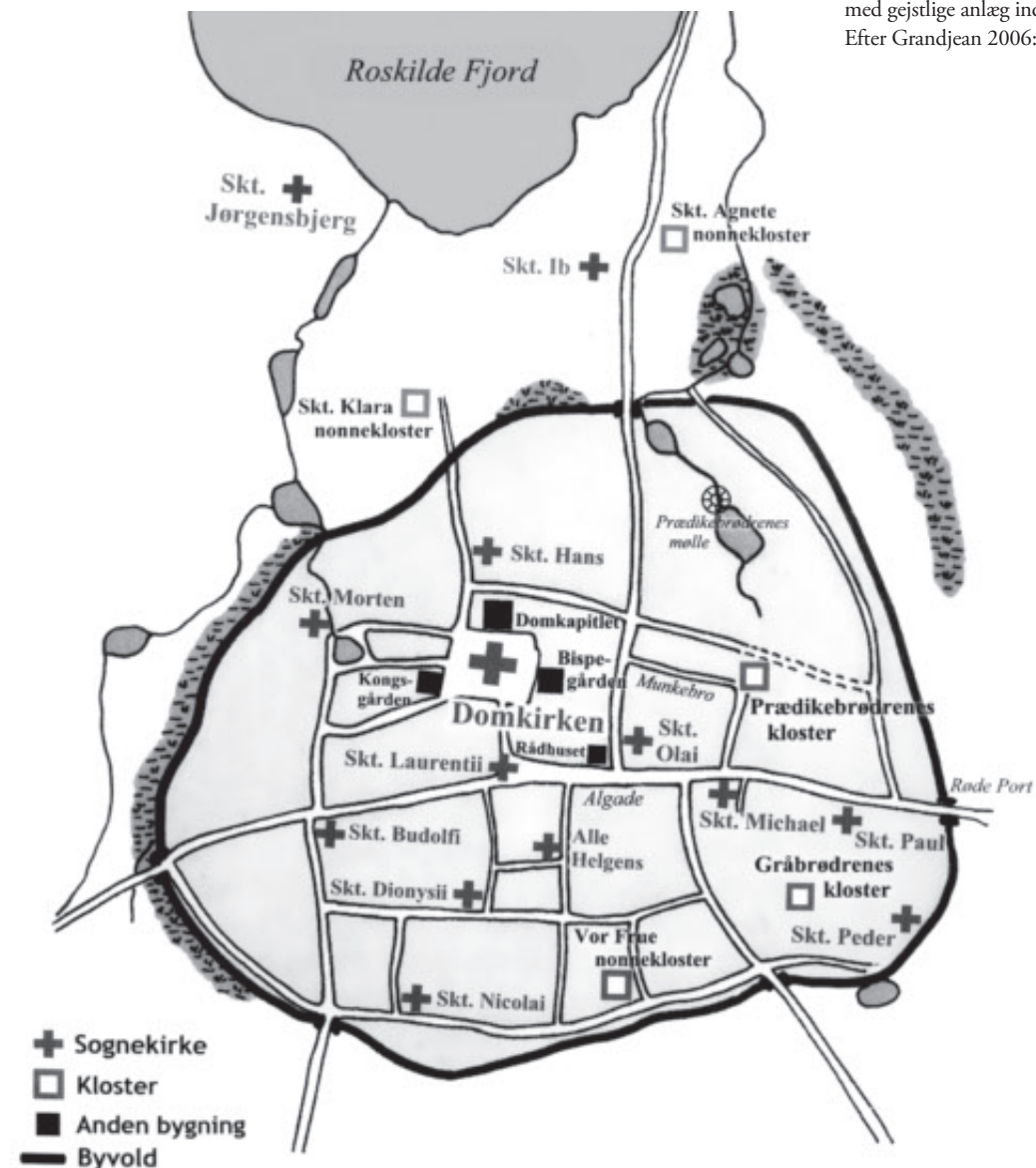
Hvis Roskildes 14 middelalderlige sognekirker indtegnes på et bykort, anskueliggøres det, at næsten samtlige rejst inden for voldene er beliggende meget tæt på eller helt ud til gaden. I andre danske bispebyer, heriblandt Lund og Odense, synes samme overordnede tendens at kunne spores. Da hovedparten af Roskildes middelalderlige sognekirker blev nedbrudt i tiden omkring Reformationen, artikuleres deres nære relation til det offentlige rum ikke i det nuværende gadebillede. Den tætte relation mellem kirkerummet og det offentlige rum kan imidlertid fortsat iagttages i Sydeuropa, hvor mange, mindre, middelalderlige sognekirker ses kilet ind mellem de høje, sammenvoksede rækker af bygninger, der ligger langs gaden i byer som Siena og Firenze. Fælles for disse er den lette adgang fra gaden til daglige, kirkelige handlinger og sjælesorg. I ndplaceringen af Sankt Laurentii Kirke i denne kontekst, er der næppe tvivl om, at den kirkelige betjening af de færdende på torvet var en vigtig del af kirkens arbejde. Spørgsmålet er imidlertid, hvorvidt dette hensyn blev taget, da kirkens spektakulære placering blev valgt?

Fig. 5. Lund i middelalderen.
Tegning Ragnar Blomqvist.

Kirken er dateret til tiden omkring år 1100 og indviet til S ankt Laurentius, der var de fattiges helgen og tillige skytshelgen for en række bymæssige erhverv, heriblandt bryggere, bagere, vaskekoner og kokke. Sankt Laurentius var imidlertid også skytshelgen for domkirken i Lund, hvorfor den hypotese, at kirken sekundært fungerede som kapel for ærkebiskopen, når han residerede på sin gård i Roskilde, kan fremsættes. At være underlagt en så anset skytspatron som Lundebispen kan også forklare kirkens særlige placering.

Fig. 6. Roskilde i middelalderen
med gejstlige anlæg indtegnet.
Efter Grandjean 2006:65.

DET MENTALE LANDSKAB

Uagtet hvilke ideologiske eller politiske motiv er, der ligger bag placeringen af kirken, så var bygningen udgangspunkt for en mangefacetteret sanseopfattelse hos de mennesker, der havde deres gang i og omkring kirken.⁸ Fokus flyttes herved fra det overordnede giverperspektiv hen imod et mere hverdagsorienteret brugerperspektiv.

Ovenfor er det beskrevet, hvorledes byens kirkespir, der kunne observeres på lang afstand i det omkringliggende landskab, ledede rejsende mod byen. Selvom domkirkens tårne ikke havde samme imponerende himmelstræbende karakter i middelalderen som i dag, så ragede først Svend Normands domkirke og siden den nuværende teglstensskatedral op over byens øvrige bygninger og kirker. I østenden af Algade ses domkirken imidlertid ikke, hvad formentlig også var tilfældet i middelalderen. Vejen til kirken kunne derfor forekomme ufremkommelig. Sankt Laurentii Kirke, der er synlig længere nede ad gaden, kan således opfattes som et naturligt fikspunkt, den fodrejsende styres mod. I området omkring Sankt Laurentii Kirke er der imidlertid igen udsyn til domkirkens tagryg og tårne, således at den videre færd mod det materialiserede symbol på kirkes magt på Sjælland kunne forløbe uproblematisk.

Den fortsatte vandring fra øst mod vest, hen mod Sankt Laurentii Kirke, kan tillige læses som en proces, der bringer den enkelte helt tæt på det guddommelige. I bevægelsen bestyrkes den troende vandrer muligvis i opfattelsen af sin tilnærmelse til Gud, idet der opnås en visuel virkning gennem Sankt Laurentii Kirketårns forlængelse af Algade, der i forvejen trak mod horisonten, opefter mod himlen. I hvilket omfang denne effekt var tiltænkt, kan dog ikke fastslås. Alligevel forekommer tårnet at indikere virkningen i gotikkens grundliggende, arkitektoniske symbolik, hvor bygningernes enkelte elementer, heriblandt søjler, spidsbuer, stavværksvinduer, hvælv og spir, bidrog til at tvinge beskuerens blik opad. Der kan endvidere spekuleres i, hvorvidt denne vertikallinje kan opfattes som den vertikale arm i Kristi Kors, som blandt katolikker endnu i dag udlægges som en allegori over forbindelsen mellem mennesket og Vor Herre. At den horisontale korsarm, som symboliserer, at den enkeltes forbindelse

med sine medmennesker (næsten) ikke var present, svækker imidlertid denne opfattelse.

Den lyse, antageligvis hvidkalkede, kirkes kontrast til de mere jævne omgivelser, gav den desuden en meget dominerende position i det urbane landskab. Især i ældre middelalder må dette have været særligt iøjefaldende, da Roskildes urbane bebyggelsesstruktur på denne tid var præget af træ som enerådende byggemateriale ved opførelse af både boliger, hegn, plankeværk og vejforløb m.m. Stofligheden i byggematerialet betød endvidere kirkens karakter af noget permanent og overjordisk, hvilket i høj grad var i overensstemmelse med ønskerne til en bygning, som skulle huse religiøse handlinger.⁹

Fig. 7. Udgravningsfelt set fra Sankt Laurentii Kirkes tårn. I belægningen markeres kirkens omrids. Foto Tonny Engelsted Petersen, 2015.

ØST FOR SANKT LAURENTII KIRKE I SENMIDDELALDEREN

De arkæologiske undersøgelser på Stændertorvet i 2015 tegner et billede af, hvordan kirkens omgivelser tog sig ud og forandrede sig fra vikingetiden og frem til enevælden, men i det følgende skal fokus især lægges på de senmiddelalderlige ændringer af området i tiden efter år 1400. De mange belægninger i forskellige typer materialer, som havde afløst hinanden siden den sene vikingetid, blev i begyndelsen af 1400-tallet gennemgravet i forbindelse med anlæggelsen af en brønd umiddelbart op ad kirkegårdens østside. Brønden var en særdeles velbygget konstruktion, som må have krævet et større anlægsarbejde, idet der indledningsvis var gravet en byggegrube med et tværmål på ca. 5 m og en dybde på mindst 3,5 m. Centralt i gruben havde brøndbyggerne efterfølgende samlet en kvadratisk trækasse, hvis sider udgjordes af dobbeltlagte planker, fortrinsvis af eg, monteret på fire hjørnestolper. Det kunne endvidere iagttages, at alle langsgående nåder (dvs. træets smalle langsider, som støder sammen kant mod kant) i dette dobbelte plankelag var monteret, så de ikke flugtede hinanden, hvilket tydeligvis fungerede styrkende på konstruktionens samlinger. Enten efterfølgende eller i forbindelse med trækassens opbygning blev den tømte brøndgrube fyldt igen, nu med et blåleriblandt materiale, som givetvis medvirkede til at modvirke udsivning af vand til de omkringliggende jordlag.

Brøndkassen var gravet dybt ned i undergrunden og bevaret i en samlet højde på over 3 m, mens de dele, som i brugstiden befandt sig i gadeniveau, ikke var bevarede. Der kan således ikke siges noget om, hvorledes byens borgere har betjent sig af brønden, men dens beliggenhed centralt på en af byens mest trafikerede pladser sammenholdt med anlægsarbejdets omfang efterlader ingen tvivl om, at byens øvrighed må have stået bag. Der blev ikke fundet genstande tabt i brønden, som kunne give en idé om, hvornår den blev bygget, og hvor længe den nåede at være i brug. Ni stykker tømmer fra den indre trækonstruktion blev imidlertid udvalgt til dendrokronologisk analyse med henblik på at fastslå byggetidspunktet. I den forbindelse var især fældningstidspunktet for hjørnestolpernes træ interessant, idet der ikke kunne påvises spor af genbrug på dem. Fæld-

Fig. 8. Den senmiddelalderlige brønd på Stændertorvet, set fra øst. Brøndkasse og grube er markeret med rødt. Foto Claus Rohden Olesen, ROMU, 2015.

ningstidspunktet kunne således fastsættes til 1413 eller kort efter, hvorfor brønden anslås at være bygget på dette tidspunkt.¹⁰

Hvor længe brønden nåede at være i brug, er det vanskeligere at indkredse, da den vestlige del af udgravningsfeltet, dvs. området mellem brønden og kirkegårdsmuren kun blev frilagt til ca. 60 cm under nuværende terræn. Stratigrafien i denne delvist udgravede, vestlige del af feltet peger imidlertid i retning af, at brønden blev nedlagt i forbindelse med opførelsen af en stenbygget kirkegårdsmur. De påtrufne murrester, der udgjordes af en stensyld af natursten, havde øst for koret et nord-syd orienteret forløb. Da det planeringslag, stensylden var sat i, repræsenterede undersøgelsens bundniveau i feltets vestlige del, blev der kun fundet en begrænset mængde daterbare materiale knyttet til murens opførelse. I den øvre fyld i fundamentgrøften var der indlejret skår af yngre rødgods, som dateres til tiden efter midten eller slutningen af 1400-tallet.¹¹ Dele af samme kirkegårdsmurs sydlige øst-vest orienterede forløb, hvori der var en indgangsport forsynet med en færst, blev påtruffet tilbage i 1998,

hvor den tilsyneladende blev opfattet som hjemhørende i 1300-tallet.¹² Det fremgår ikke af undersøgelsesrapporten, hvad der ligger til grund for denne datering, idet det alene kunne påvises, at muren overlejlrede et ældre planværk dateret til ca. 1123-1124, som formentlig var knyttet til tidspunktet for den romanske kirkes opførelse.¹³ I lyset af disse dateringsmæssige problemer sammenholdt med indikationerne i den netop afsluttede arkæologiske undersøgelse forekommer det på nuværende tidspunkt nærliggende at kæde opførelsen af kirkegårdsmuren sammen med opførelsen af det sengotiske kirketårn, der er stilistisk dateret til omkring år 1500.

Efterfølgende opførtes tillige en mindre bindingsværksbygning, anlagt på stensyld. Denne bygning, der blev rejst op ad kirkegårdsmuren vinkelret ud fra denne, overlejlrede brønden. At den blev påbygget kirkegårdsmuren giver en forholdsvis snæv er dateringsramme for dens opførelse, idet de skriftlige kilder fortæller, at byens borgere plyndrede og ødelagde Sankt Laurentii Kirke i 1531, hvorefter den blev nedbrudt og området udlagt til torv.¹⁴ Fundmaterialet antyder imidlertid, at bygningen overlevede kirkens nedbrydning. Dette understøttes af Resens kort fra 1673, der afbilder en

Fig. 9. Bindingsværksbygning og kirkegårdsmur. Foto Claus Rohden Olesen, ROMU, 2015.

mindre bygning placeret centralt på Stændertorvet, og som menes at repræsentere den fundne bygning.

Bygningen og dens brug er et mindre mysterium, da der ikke eksisterer nogen omtale af den i de skriftlige kilder. Mest nærliggende er det imidlertid at knytte den til byfogedens tilsyn med handlen på torvet og i den forbindelse antage, at eksempelvis byens vægt blev opbevaret her. Dette var dog ikke tilfældet, da kilderne oplyser, at vægten blev opbevaret i Rådhuset længere henne i Algade.

Fig. 10. Udsnit af Resens kort over Roskilde fra 1673. Den markerede bygning menes at være identisk med den påtrufne bindingsværksbygning. Efter Resen 1673.

Fig. 11. Senmiddelalderlig latrin efter tømning. Foto Claus Rohden Olesen, ROMU, 2015.

På bygningens sydside blev der imidlertid fundet tre fyldte latrintønder. Stratigrafien godtgjorde, at de var nedgravet efter bygningens opførelse, hvorfor det må formodes, at de har befundet sig under tag i en let trætilbygning. Spor af en sådan træbygning er da også muligvis påtruffet i udgravningens sydprofil, idet der her blev fundet en træstolpe, som dog ikke kunne frilægges i tilstrækkelig grad til, at de stratigrafiske relationer kunne udredes og prøver udtages til dendrokronologisk analyse. De dendrokronologiske analyser af selve latrintønderne viser derimod, at den ældste er fremstillet efter 1467, medens de to yngre er dateret til efter henholdsvis 1505 og 1518. Afhængig af sliddet må tønderne antages at have en forholdsvis kort levetid, hvorfor dateringerne umiddelbart synes at indplacere dem i tiden mellem bygningens opførelse og nedbrydningen af Sankt Laurentii Kirke. Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at ingen af tønderne fra de to ældste tønder havde splintved bevaret, samt at den yngste tønde var fremstillet af bøg.¹⁵ Det kan derfor ikke siges med sikkerhed, hvornår træet, der indgår i tønderne, er fældet.

Da latrintønder er righoldige kilder til kost og ernæring i middelalderen, blev de to yngste tønderes indhold analyseret. Foruden en række almindeligt forekommende ukrudtsplanter indeholdt de flere spiselige arter, heriblandt figenfrø, byg, æblekerner, vindruker, humle, hør, hasselnød samt sortsennep, hvis mørkebrune frø giver en stærk sennep.¹⁶

I SANKT LAURENTIUS SKYGGE

Udgravningens resultater bidrager således til at tegne et billede af et torveområde, der på markedsdage havde den hvidkalkede kirke med omkringliggende kirkegårdsmur liggende som en indrammende baggrund til det menneskemylder og ophobning af anliggender og sammenhænge, hvor hver enkelt iagttagen hændelse aldrig hvilte i sig selv, men henviste til komplekse, ofte diffuse eller fragmenterede, foreteelser, der vanskeligt lod sig fastholde. Algade udgjorde et urbant rum, hvor der oplevedes en sammenstuvning af kulturfrembringelser på et snævert areal, og hvor det lyse Sankt Laurentii-kompleks løftede sig op over sine mørke omgivelser, der lå udstrakt som et tæppe indfarvet i jordfarver.

Fig. 12. Markedsdag i skyggen af Sankt Laurentius ca. 1890.
Foto Kristian Hude.

LITTERATUR

Andrén, A. 1998: Världen från Lunds horisont. *Metropolis Daniae. Ett stycke Europa. Kulturen*, s. 117-130. Lund

Augustinus, Aurelius 1143: Augustinus, *De Civitate Dei contra paganos*. Cod. 17, Engelberg Stiftsbibliothek.

Birkebæk, F. A., Verwohlt, E. & M. Høj (red.) 1992: *Roskilde Bys Historie – tiden indtil 1536*. Roskilde.

Dahlerup Koch, H. 2000: Roskildes offentlige rum i middelalderen. I: T. Christensen & M. Andersen (red.): *Civitas Roscald.* s. 45-110. Roskilde

Daly, A. 2015: *Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Stændertorvet, Roskilde ROM 3224, dendro.dk rapport* 34:2015.

Danmarks Kirker 1933ff., Nationalmuseet, København.

Dengsø Jessen, M. & T. Flohr Sørensen 2015: Environment. Embodiment and Senses in Eleventh- to Thirteenth Century Churches in Southern Scandinavia. I: Lohfert Jørgensen, H., Laugerud, H. & K. Skinnebach (ed.): *The Saturated Sensorium. Principles of Perception and Meditation in the Middle Ages*, s. 207-223. Aarhus

Grandjean, G.J. 2006: Om det dominikanske prædikebrødre-kloster i Roskilde. *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2006. s. 59-92. Roskilde,

Hald, M.M. 2015: *Arkæobotanisk analyse af jordprøver fra Stændertorvet – Fondens Bro, ROM 3224. NNU Rapport* 61:2105. København.

Herzog, E. 1964: *Die ottonische Stadt*. Berlin.

Linaa, J. 2007: *Keramik, kultur og kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*. Højbjerg.

Nyborg, E. 1990: Om kirketopografi og middelalderlig bydannelse. *hikuin* 17, s. 7-20. Højbjerg.

Schindler, P. 1928: *Liturgi. En Haandbog*. København.

NOTER

1. Danmarks Kirker. Københavns Amt 1944:31-46.
2. Det Nye Testamente: Åp 21.1-27.
3. Augustinus 1143.
4. Herzog 1964:241ff.
5. Andrén 1998:117.
6. Nyborg 1990:16.
7. Schindler 1928:410.
8. Dengsø Jessen & Sørensen 2015:207-208.
9. Dengsø Jessen & Sørensen 2015:210.
10. Daly 2015:2.
11. Linaa 2007:100.
12. Dahlerup Koch 2000:57.
13. Udgravningsrapport ROM1901 ved H. Dahlerup Koch s. 30.
14. Birkebæk, Verwohlt & Høj (ed.) 1992: 385f.
15. Daly 2015:3-5.
16. Hald 2015:2-4.